

Tijana Milenković (Beč)

Sunce Andrićevih dana

Istraživanje je imalo za zadatak da otkrije kakva su sunca obasjavala život i stvaralaštvo Iva Andrića. Prvi deo rada bavi se neiscrpnim suncem, ženom koja je isijavala iz Andrićeve Jelene, onom koja mu je dane vedrila i oblačila, i predstavljala nepresušnu inspiraciju svojom lepotom i nedostižnošću. U drugom delu predstavlja se Andrićev doživljaj gradova u kojima je svojevremeno živio kao diplomata. U trećem delu daje se paralela Andrićevih sunaca i sunaca Vladimira Pištala iz knjige *SUNCE OVOG DANA: PISMO ANDRIĆU*, objavljene 2017. godine, kako bismo se osvrnuli na prošla vremena i tumačenja Andrića nekad i sad. Nakon što napravimo uvid u sva sunca iz Andrićevog privatnog i društvenog života i predstavimo njihov uticaj na piščeve umetničke naboje, ljubavne izbore, nepokolebljive stavove, mudra ćutanja i politička ubeđenja, pokušaćemo da dokažemo da Andrić i danas sija punim sjajem i predstavlja jedno veliko žarko sunce, ne samo u našoj književnosti, već i u jugoslovenskoj diplomatiji.

1. Svetlosna Helena – stvarnost ili sena?

Ovaj odeljak posvećen je ženi kao uzvišenom biću o kojoj govoreći, Andrićev junak *polaze ruku na grudi kao u zavetu* (Pištalo 2017: 129) ili *skida kapu kao pred kapelicom pored puta* (Andrić 1963: 223). Prateći piščev zanos u oslikavanju ženskog lika ispitaće se povezanost oscilacija u intenzitetu osećanja njegovog tvorca sa različitim oblicima pojave sunčeve svetlosti, i izneti pretpostavke o identitetu žene koja je Andriću poslužila kao inspiracija za stvaranje najvoljenije junakinje, koja je u isto vreme *i žena i avet* i s kojom u piščev život dolaze *sumnja i nemir i tuga* (Andrić 1963: 263).

Ukoliko se prisetimo mnogobrojnih ženskih likova iz njegovog opusa, ustanovićemo da Andrić doživljava ženu onako kako ona samu sebe doživljava, opaža ono što čovek primeti samo kada se nalazi na par centimetara od ogledala, posmatra je i promatra, prati je i beleži sve ono po čemu se ona razlikuje od ostalih. U svom maestralnom oslikavanju lika kroz uočavanje najsitnijih bora i najintimnijih osećanja, Andrić je svaku ženu znao da učini posebnom. Tajna skrivena u ženi nalazi se na dnu bunara njenog bića i tako je utkana u nju da je tajnovitost postala temelj njene ženstvenosti.

Andrić je svoju kraljicu svetlosti stvorio u mariborskoj tamnici. *Jelena* se prvi put spominje u EX PONTU: *Kuda ćeš, Jelena* (Andrić 2011: 16)? Javlja se u suton.

Ne vidi se nebo ni šuštalosunce. Ugasla boja. Zamro zvuk (Andrić 2011: 16).

Ona odlazi sa gašenjem dana da bi se kasnije vraćala s naviranjem svetlosti u trima pripovetkama OD SAMOG POČETKA, NA PUTOVANJU, DO DANA DANAŠNJEG.

U proznoj pesmi SUNCE OVOG DANA pojavljuje se ponovo piščeva izmaštana družbenica.

Sunce pripiče i sve me više steže u tu košulju koja čini da nevidljiv i bez misli putujem beskrajnim putevima koje šara krv iza sklopljenih veđa. Slušam kako govori Jelena koja, znam, leži na pesku sasvim blizu mene, iako je s časa na čas zaboravljam (Andrić 2011: 172).

Zanimljivo je da je naslov Andrićeve prve pesme, objavljene u BOSANSKOJ VILI 1911. godine, u vezi sa svetlošću i odnosi se na doba dana kada sunce zalazi. Pesmu U SUMRAK navodimo u celosti.

U sumrak pevaju devojke. Njini su glasovi meki i dahnu svežinom cveća i ljubavi. Njina je pesma blaga, kao kad behar opada. Ona ima nešto od mojih ljubavi: davno, toplo i lepo. Ona podseća na sarajske sumrake, kad jablanovi sjaju u crvenu zlatu, kao vitke ponosne žene. Kao rumene latice zasipaju me glasovi. Pevaju devojke. Pevaju lepo. To liči na pozdrav od starih prijatelja, na spomen onoga što proživih u ljubavi i zanosu. One pevaju, u suton, kao sreća moja da mi rupcem maše. Ali srce je moje tamno jezero, koga ništa ne diže i u kom se niko ne ogleda (Andrić 2011: 105).

U poslednjem stihu pesnik svoje srce poređi sa tamnim jezerom. Jelena je ta koja je sa sobom donela sunce u Andrićevo poeziju. Jelena je bila vesnik svetlosti ili je još bolje reći: Svetlost je bila vesnik Jelene!

Iako nije postojao utvrđeni redosled po kom se ona javljala, njen dolazak je uvek bio u vezi sa pojavom sunčeve svetlosti. Narator je čak mogao da uoči i određenu pravilnost po kojoj je njegova uobrazilja postajala stvarnost.

[...] ona se javlja gotovo isključivo u vremenu od kraja aprila do početka novembra. Preko zime vrlo retko, a i tada opet u vezi sa suncem i svetlošću. I to, kako sunce raste, tako njena javljanja bivaju češća i življa. U maju retka i neredovita. U julu, avgustu gotovo svakodnevno. A u oktobru, kad je popodneвно sunce žitko i kad ga čovek pije bez kraja i zamora kao da pije samu žed, ona se gotovo ne odmiče od mene dok sedim na terasi, pokriven pletivom sunca i senki od lišća. [...] Ali kad počne da se skraćuje sunčeva staza i lišće biva rede, a na jasnoj kori drveta ukaže se munjevita veverica koja već menja dlaku, priviđenje počinje da se gubi i bleđi [...] Mrak, vlaga. To nije njen element. [...] Tek jesen je pokazala koliko su plitkog korena i kratkog veka bile moje obmane. [...] Sad je proleće. Opet proleće! Preda mnom je sto i osamdeset sunčanih dana. Čini mi se da su mi pregršti pune nekih čudnih zlatnika, svaki kao sunce. Svi su putevi otvoreni. Dah je slobodan (Andrić 1963: 262, 263, 279, 281, 292).

Osim određenog vremenskog okvira, autor prepoznaje i okolnosti pod kojima se ona javlja. Ukoliko bi se trebalo opredeliti za situacioni okvir u kom se

najčešće pojavljuje, sa sigurnošću bi se moglo reći da su to putovanja jer *svak voli putovanje, ili bar misao o njemu, kao svoj drugi, lepši život* (Andrić 1963: 271).

Jelena na putovanjima je još najčešće pored mene. Zato volim da putujem sam, i zato putujem često (Andrić 1963: 271).

Svoje *priviđenje, draže od svega i opasnije od svake opasnosti stvarnog života* pisac sreće u *kupeu, na sedištu pored prozora, u spavaćoj sobi, u predsoblju* kako leži na koferu, u ogledalu dok se češlja, u uglu oka, na kraju širokog vidika koji se topi, na obali kraj reke, na glečeru *na visini od tri hiljade četiri stotine metara, u velikoj i bogato uređenoj papirnici, na protivnoj strani ulice, u jednoj od najlepših beogradskih ulica, u krznarskoj radnji u Carigradu* (Andrić 1963: 261, 264, 269, 270, 272, 273, 274, 277, 279, 280, 282).

Kada je čovek sâm, vremena za razmišljanje ima na pretek i tada najviše misli o onome što ga najsnažnije muči. Često želi da pobegne od stvarnosti i time otkloni bol. U takvim trenucima zaborav je blago! Međutim, najvažnije je utvrditi od čega se beži. Eskapizam je kod Andrića bio i te kako moguć, ali beg od samog sebe ne!

Žena je izvor svetlosti u životu svakog muškarca. Kakav će mu dan biti, zavisi od njene jačine i topline. Čak i kada je daleko, ona zna da greje. Setimo se samo zatvorenika iz ćelije 38 i nikad viđenog sunca.

Na svojim nepomičnim rukama apsenik je prvo i ugledao sunce. Ne sunce samo, jer ono ne dopire nikad u ovu ćeliju, nego njegov rumeni, daleki, poslednji odblesak. Raširi malko prste, podiže lice prema prozoru, kao da je to prozor nevidljivo sunce (Andrić 1963^a: 68).

Svetlost koja izdaleka obasjava nije ništa manje snažna od one koja direktno pada na nas i svojom jačinom nas zaslepljuje. Tako je i sa ženom ako već dugo čeznete za njom.

Poznato je da je Andrić lik zatvorenika Tome Galusa stvorio na osnovu sećanja na najtraumatičniji događaj u životu. Lišen slobode 1914. godinu dana provodi po zatvorima. Tamnovanje u Splitu, Mariboru i Šibeniku ostavilo je dubok trag u duši mladog pesnika, ali i povoljno uticalo na njegov stvaralački proces.

Ti prvi dani u ćeliji ostali su u meni večni kao i onaj mali knjižarski izlog s knjigama. [...] Pred izlogom sam gledao u knjige, u ćeliji sam odjednom počeo gledati u — ruke. Upoznao sam se s njima. Najpre sam utvrdio s čuđenjem — da nisam ni znao kakve ruke imam, kakve su mi šake, kakvi prsti, nokti. Misao odluta u tom gledanju, ali pogled opet padne na ruke, na prste... Nisam tada pomišljao na onaj izlog s knjigama, ali sam osećao kako neprekidno mislim na — sunce. Gde je, ima li ga (Politika-www)?

Lav Nikolajevič Tolstoj je rekao:

Kad imaš sve, ne vidiš ništa. Progledaš tek kad nemaš ništa (Izreka-www).

Andriću se zatočeništvo činilo kao kraj života. Jedino što je osećao bio je strah, jedino na šta je mislio bila je smrt. U tom beznađu i oskudici svega što je ostalo van PROKLETE AVLIJE čovek počne da misli dublje, da se seća češće, da mašta više, da oseća jače, da opaža bolje, te možemo reći da je nedostatak sunca jedan od glavnih uzroka za nastanak zbirke pesama EX PONTO, čuvenog romana PROKLETA AVLIJA, kao i onog koji je ostao nedovršen, NA SUNČANOJ STRANI.

U zabulistanskoj tradiciji Bog sunca je onaj koji pomaže čoveku da proživi još jedan dan. Da je u pitanju boginja, sumnjam da bi bilo isto! Interesantno je da su bogovi sunca uglavnom muški: sumerski Utu, egipatski Atum, Horus i Ra, semitski Šamaš, slovenski Svarog; Kod Grka bog svetla i sunca Hiperion stvara sa suprugom Tejom boga Sunca Helija, boginju Meseca Senu, boginju zore Eju, dok Apolon oličava svetlost, muziku, znanje i sunce; Eter predstavlja večno svetlo i čisti vazduh neba koji dišu bogovi; U budizmu je Buda beskrajna svetlost sa sunčevom krunom; Staropersijski Nahundi je bog sunca i zakona. Majanski Ah Kin je donosilac sumnje i zaštitnik od tame; Astečki Teojamikvi je bog izgubljenih duša, sunca i šestog sata u danu; Međutim, postoje i sunčeve boginje; Jedna od najvažnijih je japanska Amaterasu; Lavoglava Sekhmet predstavlja sunce, sušu i groznicu; Feničanska Šapaš pronosi baklju kroz podzemni svet; Aboridžinska Bila je sunčana kanibalka koja je obezbedila svetlost svetu kuvajući svoje žrtve na velikoj vatri; U Kini boginja Šihe vozi preko neba svetlosnu kočiju koju vuče zmaj; I sama Atina ima atribute svetlosne boginje, dok Hemera predstavlja svetli dan; Aditi, samoformirana indijska boginja, majka je sunca i meseca, Mitre i Verune; Vedska Ranaadeh je istovremeno sunčeva svetlost i personifikovana senka (Pištalo 2017: 155, 287). Te nije li takva i Andrićeva Jelena?!

Nije Andrić za svoju muzu nenamerno odredio ime *Jelena*. Poznato je da ono dolazi od grčkog *Helena*, što znači 'ona koja je obasjana svetlošću'. Prema helenskoj legendi, to je bilo ime najlepše žene sveta, kćerke Zeusa i Lede. Dok su Grci zbog Jelene vodili Trojanski rat, Andrić je zbog ove žene vodio rat sa samim sobom.

Spisateljici Bosiljki Pušić Andrić je svojevremeno ispričao događaj iz svojih gimnazijskih dana u Sarajevu koji se najverovatnije zbio u periodu 1903–1905. kada je u njihov razred ušao razredni starešina i obavestio ih da će od sutra nastavu pohađati jedna gospođica i zamolio ih da se uzorno ponašaju prema njoj.¹ Spisateljica pretpostavlja da je upravo ova devojka Andriću poslužila kao inspiracija za stvaranje lika fatalne Jelene. Zbog određenih pojedinosti ova priča i te kako ima osnova da bude glavno nadahnuće za nastanak prozno-poetskog triptiha pod nazivom JELENA, ŽENA KOJE NEMA (OD SAMOG POČETKA, NA PUTOVANJU, DO DANA DANAŠNJEG), te je ovde prenosimo u celosti.

¹ Navodimo na osnovu razgovora koji smo imali sa Bosiljkom Pušić u Herceg Novom 10. oktobra 2018.

Cele sam noći zamišljao tu mladu damu. Kakva li je izgledom, stasom, kako će gledati nas dečake, hoće li razgovarati sa nama, kome će se od nas najviše približiti... Kada se ujutro pojavila u pratnji razrednog starešine, sa čipkanim šeširom na glavi, u suknji koja je pokrivala gležnjeve, sa čipkanim rukavicama na rukama, ceo razred je zanemio od uzbuđenja. Temperatura u razredu je osetno rasla i svi pogledi dečaka su bili upereni i nju. Ali, za nju je bila postavljena stolica izdvojeno, odmah pored katedre, tako da je sedela okrenuta leđima razredu. Čim bi zvono oglasilo kraj časa, ona je ustajala, a predmetni nastavnik, koji je do tada bio u učionici, odvodio bi je u zbornicu. Dovodio bi je profesor koji je imao nastavu sledećeg časa i tako redom. Vidali smo je kratko, kao neko priviđenje, jer sa njom nismo razmenili ni jednu jedinu reč. Bila je prisutna samo da nam raspaljuje maštu i budi čula (Pušić 2015: 61, 62).

Moguće je da je baš ona i šesnaestogodišnjakinja koja se spominje u *EX PONTU*.

Koga li ljubi sada ona mlada žena? Ona mlada žena koju sam našao jednog ljeta lijepu i dozrelu od šesnaest godina, prolazi — Bog zna zašto jutros mojim sjećanjem. Koga ljubi sada ona mlada žena (Andrić 2011: 17)?

Andrićeva priča iz školskih dana u Sarajevu zapravo je ideal na osnovu kojeg je stvorio *Jelenu*, srodnu dušu za kojom je oduvek tragao.

Interesantno je da *mlada dama* iz srednje škole uvek sedi okrenuta leđima Andriću. Ukoliko se setimo njegovih mnogobrojnih susreta s *Jelenom*, zapazimo da joj lice skoro nikada ne vidi. Mada mu je svaki put bila na dohvat ruke, nikad nije uspeo da je dodirne ili popriča s njom. Jedino u čemu je uspeo je to što je utvrdio vremenski okvir i uslove pod kojima se ona javlja o čemu je bilo reči u prethodnoj analizi.

Andrić je svoju čežnju smatrao suštinom postojanja i mislio da je čovek svoja čežnja. Iz Dučićeve *PESME ŽENI* kao da progovara sam Andrić!

Ostaj nedostižna, nema i daleka / jer je san o sreći više nego sreća. [...] Od mog priviđenja ti si cela tkana, / tvoj plašt sunčani od mog sna ispreden. [...] A ti ne postojiš, nit si postojala. / Rođena u mojoj tišini i čami, / na Suncu mog srca ti si samo sjala / jer sve što ljubimo – stvorili smo sami (Dučić 2014: 39).

Čežnja za *ženom koje nema* ispisala je najlepše stranice Andrićevog ushićenja i voljenja jednog priviđenja kojem je *sa pola reči* mogao da kaže *kako je neizmerno srećniji od svih ljudi na zemlji* (Andrić 1963: 275). Kroz sva njena javljanja, koja su uvek u vezi sa svetlošću, pisac proživljava različite nemire i stupa u stanja koja zauzimaju raspon od bezazlene varke do bolnog dilirijuma.

Sve me je varalo. Sve sam više gubio poverenje u svoje oko i svoj korak (Andrić 1963: 279).

Unutrašnja borba većito traje i svoju lepoticu čuva kao tajnu jer je često uveren u to da zapravo nije ni postojala. U susretima sa svojom privatnom svetlosnom boginjom sva čula su uključena i dolazi do mešanja i vrtloga istih.

Na ovakvim putovanjima sa Jelenom takve, inače retke, zamene čula bile su neprestano i potpuno moguće, i ostvarivale se lakoćom sna i brzinom misli (Andrić 1963: 275).

Dolazila je sa šuštanjem listova, škripanjem parketa, s prolećnom svežinom, s jesenjim popodnevnim žarom.

Ženo, što ne možemo da te jasno vidimo kao pračovjek ženku na suncu, nego si postala strašna vizija i otrov krvi naše, pa bježimo pred tobom, i dok mislimo da si daleko, ti bdiješ u našim mislima, i dok hoćemo da te u radu zaboravimo – gle! – na svim našim djelima tanke vijugaju linije, tragovi tvojih nevidljivih prsta (Andrić 2011: 22).

Doživljava je kao padanje zvezde preko letnjeg neba. Stas joj često nazire, a glas joj nikad ne čuje. Nestalna i neuhvatljiva često biva na suprotnoj strani ulice, a zatim zamiče iza ugla, gde autor mesto nje pronalazi neku nepoznatu ženu i biva postiden.

Iako omamljen opojnošću njenog prisustva, on vrlo svesno prepoznaje šta mu se dešava. Bori se sa samim sobom i vrlo često odbija da podigne pogled kada je siguran da će je ugledati. U nekim trenucima uspeva da savlada unutrašnje nemire. Da li lud čovek može biti svestan svoje ludosti?

Ali ja to neću učiniti. Stojim oborenih očiju i ne mičem se, sav obuzet njenim neočekivanim prisustvom (Andrić 1963: 270).

Jelena je za Andrića u isto vreme i glad i žeđ koje oseća dok je sve maglovito i neodređeno, a kada nestane smatra je gubitkom sa kojim se čovek ne može pomiriti.

Pisac o svojoj junakinji mašta kao o idealnoj partnerki, *ženi sa slatkom krvi, dragim imenom, i navikama koje odgovaraju njegovim (Andrić 1963: 281).* Imaginacija da ona stvarno postoji poprima oblike kosmičkog, odnosno onoga što ne pripada našem svetu. Jelena je predstavljena kao nadbiće, uglavnom sa andeoskim karakteristikama.

[...] Tada sam ugledao njene teške i čudne očne kapke, ispod kojih su živeli i sopstvenim plamenom sijali svetovi od kojih su trepavke, ne uspevajući da zadrže sav sjaj, bleštale tankim odsevima žeženog, zagasitog zlata u čudesnim prelivima. [...] Oko njih je, [...] treptao neovičen oreol moćnog ali jedva vidljivog sjaja. [...] izgledala mi je veličanstvena tako raskriljena u prostoru [...] razgranat topal, letnji lik žene [...] (Andrić 1963: 275, 280, 281).

Zanimljiv je način na koji i drugi osećaju njeno prisustvo. Setimo se samo knjižare i načina ophođenja ljudi prema njoj. Posmatrana je kao uzvišeno biće, kao neko čudo.

Prodavačica je napustila svoje mesto i pratila je, ne odvajajući očiju od nje. [...] Žena na kasi primila je rasejano novčanicu, a onda je hladno prelazila pogledom preko mene kao preko brojke u dugom nizu brojaka. [...] Mala prodavačica išla je za njom sve do vrata, sa očitom namerom da ih otvori. Ali je u tom trenutku pretekao jedan stariji nameštenik [...] Žena za kasom jednako je stajala i gledala za Jelenom. Bio

sam potpuno zanesen gledajući kako se svak kao čarolijom menja čim pogleda Jelenu u lice (Andrić 1963: 277, 278).

Iz dosadašnje analize nameće se zaključak da su Andriću za vreme tamnovanja knjige bila uteha i nada, a da je nedostatak sunca prouzrokovao u njemu melanholiju i podstakao ga na pisanje. Može se izneti i pretpostavka da je Jelena stvorena na osnovu jednog sećanja iz školskih dana, na idealu okrenutom leđima, gde je Andrić mogao da domašta sve ono što bi ovu mladu damu učinilo savršenom. Sunčeva svetlost je jedina koja se u toku dana pojavljuje i nestaje i za koju se zasigurno zna da će se opet vratiti. Dan okupan suncem bio je odlična podloga za uobrazilju, noć je pak bila mučenje i preispitivanje nedoumice da li je Jelena stvarnost ili sena.

Ah, kad bi leći bilo isto što i zaspali, život ne bi bio ovo što jeste: smrt bez mira i izvesnosti. [...] Zaspali, spavati snom bez snova, mrtvim snom, u kom nema ni kofera, ni plača, ni ženske kose, ni žena, stvarnih ni avetinjskih! [...] Dan je samo bela hartija na kojoj se sve beleži i ispisuje, a račun se plaća noću, na velikim, mračnim i vrelim poljima nesаницe. Ali tu se i sve rešava i briše, konačno i nepovratno (Andrić 1963: 267, 269).

Smena izlaska i zalaska sunca, znakova preko dana i nemira tokom noći, podsećaju na igru, a Andrić je voleo igru. Srodnu dušu o kojoj je oduvek maštao, vezao je za igru svetlosti, za *samobmanu obmanutog čoveka*, za neiscrpnju i nepresušnu inspiraciju (Andrić 1962: 285).

Andrić je bio mason i u njegovom stvaralaštvu sunce je igralo veliku ulogu. Trebalo bi napomenuti da je simbolika sunca od velike važnosti u masoneriji.

Svaka masonska loža hram je religije, a njena učenja predstavljaju verska uspušstva. Masonerija je marš i borba na putu prema svetlosti. Sunce je drevni simbol generativne božanstvene moći. Obožavanje Sunca bilo je temelj svih religija starog sveta. Sunce je hijeroglifski simbol Istine jer je izvor Svetlosti. Sunce, njegovo svevideće oko nalazi se u svim našim ložama. Sjajna zvezda predstavlja veliku centralnu Svetlost koju su kao Sunce obožavali toliki narodi, a kojem se svi masoni moraju klanjati (Mason-www).

Na Dan Lucije 1961. godine u Gradskoj kući u Stokholmu, kao dobitnik Nobelove nagrade, Andrić će najlepšoj luciji, sedamnaestogodišnjoj Gudi Vadset, staviti na glavu krunu od sveća. Pištalo podozreva da je toga dana Andrić krunisao Jelenu. Uloge u njihovom odnosu definiše na sledeći način:

Ona je bila izvesnost nepotvrđena čulima. Vi ste bili ljubavnik jednog svetlog obećanja (Pištalo 2017: 157).

O tome šta je sve uticalo na raznolikost tema i bogatstvo književnog izraza našeg nobelovca saznajemo i iz intervjua sa Dragoslavom Adamovićem, koji je objavljen posle Andrićeve smrti jer je pisac želeo tako: *Objavite vi ovo kad ja umrem, biće to dobar nekrolog* (Politika-www)!

Sve je, ama baš sve je na mene uticalo... I mogao bih da izdvojim dva-tri događaja, možda karakteristična, ali vi tražite šta je bilo presudno! Kad to čujem, sav se naje-

žim: ko bi mogao da kaže i da pouzdano zna da je to baš tako kako kaže! I kako bi to čovek morao sebe da meri i premerava pa da na kraju izruči – evo, ovo je bilo presudno! [...] Nikako ne verujem u presudne uticaje. Čovek raste, razvija se, čita, slika, piše, komponuje, nešto ga privlači više, nešto manje, nečemu se sav pada, nečemu se odupre, svesno ili nesvesno. Ponekad sam na nekom koncertu dobijao neuporedivo više nego u susretu s piscem koga sam mnogo voleo, nekad. I obrnuto: događalo mi se da odem na koncert srećan što ću opet čuti delo koje mi je u jednom času mnogo značilo, a vratim se s koncerta prazan, pust. Nije to delo bilo drukčije, drukčiji sam bio ja, drukčije je bilo moje raspoloženje, jednom sam bio potpuno čist i otvoren, spreman da primim jedan uticaj, drugi put sam bio kao sklopljena knjiga, zatvoren. A možda je za ono što sam toga dana radio baš taj drugi, za mene prividno neuspeli koncert bio značajniji nego onaj prvi koji mi je ostao u dragoj uspomeni [...] Kad čitate dobre pisce, događaju vam se ponekad neverovatne stvari – odjednom osetite da taj koga čitate govori o nečemu što tinja zapretno negde u vama, i vi na začuđujuć način saznate da niste sami, da je još nekog bolelo to što vas sad boli i zbog čega se vi sada raspinjete. To vam je u isto vreme i podrška, i nada, i melem, a piscu od talenta jedna prilika više da nešto provereno dobro utiče na njega (Politika-www).

Andrić je imao dva velika sunca u svojoj mladosti. Jedno je bila nedostižna i neuhvatljiva lepotica Jelena, a drugo prijatelj u samoći i jedina nada zatvorskih dana – knjiga. Paradoksalno je da Andrić nije hteo da spoji ova dva sunca. Celog se života bojao da će ga vezivanje za jednu ženu, udaljiti od pisanja i knjiga koje je toliko voleo. Samac koji je do svoje šezdesete godine živeo po iznajmljenim stanovima i hotelskim sobama, rešio je da jednog dana uplovi u mirnu luku. Svoju saputnicu čekao je godinama i voleo izdaleka. Svojom ženidbom se na neko vreme rastao od pisanja i u potpunosti se posvetio užitku i čarima braka. Skrovište je našao u Herceg Novom koji je u to vreme bio epicentar kulturnih dešavanja. Krem jugoslovenskog društva i skupina najdarovitijih umetnika, provodili su dane i noći na terasama hotela. Kako je i sam rekao, ovo je bilo najlepše doba njegovog života, ali je, nažalost, trajalo samo deset godina. Nakon što je njegovo sunce sa sobom odnela zima, proleće 1968, kao i svako godišnje doba koje je došlo nakon tog kobnog 16. marta, više neće biti toplo i osunčano. Andrić se od tog trenutka povlači u sebe. Sa svojom tišinom udaljava se od ljudi i svodi društvene aktivnosti na minimum. Misleći na ženu koje nema, polako postaje sve redovniji gost banja i bolnica.

2. Sunce tuđeg neba

Drugi deo rada ima za cilj da nas sprovede kroz osam evropskih zemalja i deset gradova, i opiše kakva su bila sunca jugoslovenskog diplomatskog života za našeg Andrića, šta su svojim zracima obasjavala, a šta svojom „toplotom“ uništavala i na kojim su mestima ostavljala fleke na Andrićevoj duši, pa nam stoga u daljem tekstu dolaze rimsko, bukureško, tršćansko, gračko, marseljsko, parisko, madridsko, briselsko, ženevsko i berlinsko sunce.

Počevši od Vatikana 1920. godine, Andrić je u diplomatskoj službi proveo 21 godinu života. Predstavljajući Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, a potom i Kraljevinu Jugoslaviju, često je menjao svoje mesto stanovanja. Na osnovu pisma od 19. juna 1920. koje je poslao svom srednjoškolskom profesoru, dobrotvoru i prijatelju, dr Tugomiru Alaupoviću, saznajemo da je bio srećan u Rimu.

[...] *I pored nestalna zdravlja i finansijskih briga stigao sam da za ovo nekoliko meseci zavirim u tajne Rima i njegove veličine. I najbolji istoričari, filozofi, arheolozi ne mogu nego samo naslutiti veličinu antike i očajni napor renesanse, jer se svi zaključci stvaraju samo po fragmentima. [...] Samo jedno znam: da me iz svakog komadića kamena gleda takva ljepota i takav mir i snaga, da sam često srećan i ponosan što je u ljudskoj svijesti moglo biti toliko ljepote i što su ruke čovjekove imale snage da joj daju oblik* (prema Popović 2014: 11).

Kao svedok smene vlasti u Italiji i dolaska Musolinija na čelo države, Andrić će u opširnoj biografiji o ovom diktatoru ukazati na ogromnu opasnost od pojave fašizma u Evropi. Pored Rima, Andrić je bio općinjen i drugim italijanskim gradovima, te je za vreme svoje službe obišao i Napulj, Pompeju, Vezuv, Sijenu, San Džeminjano, Firencu, Pizu, male gradiće u Toskani i Umbriji. Vođen umetničkim zanosom Napulju se vraćao više puta i definisao ga je kao *lijep, neopisivo i neizrecivo lijep* (Đukić Perišić 2012: 562). Tražeći uzvišeniji smisao lepote, Firencu je posetio na proleće 1921. zajedno sa svojim velikim prijateljem Milošem Crnjanskim. Sećanje na to putovanje Andrić će uključiti u pripovetku U ČELJI BROJ 115, gde mu čežnja za dalekom ljubavlju u zatvoru daje snage da preživi. *Otkako je u tamnici, za njega ta Firenca u sećanju i nije stvaran grad, nego čarobni predeo večitog proleća bez promena* (Andrić 1963^a: 55).

Ukoliko obratimo pažnju na ono što piše u pismima koja je slao svom profesoru iz Sarajeva i prijateljici Zdenki Marković iz Zagreba, zaključićemo da je našem nobelovcu Italija najviše prijala u proleće i leto (pa otud i večito proleće u Firenci kao spas od osame u zatvoru), dok mu je jesen bila sumorna i pusta.

Isprva sam teško podnosio klimu, ali izgleda da sam se privikao... Nakon muke i truda i prvih nesnalaženja najednom, nenadno, počne u čovjeku da se rađa dublji smisao svih tih vjekovnih naslaga od religija, ideja, države i institucija... Ni s kim ne bih volio još jednom proći sav Rim kao s Vama. I danas se sjećam kako ste nam kao đacima tumačili Shakespearova Julija Cezara [...] Preporodi me i okrepi takav dan među stablima i vodopadima [odnosi se na posetu Tivoliju], i onda lakše snosim ovu močvaru koja se zove vječni grad [...] (Popović 2014: 15).

Zbog narušenog zdravlja početkom oktobra 1921. oprašta se od harmonije koju je našao u Italiji i biva premešten u Bukurešt, gde će provesti narednih godinu dana. Ovde je Andrić svoje slobodno vreme ispunjavao čitanjem i pisanjem, učenjem rumunskog jezika, uživanjem u koncertima klasične muzike, razgledanjem grada, a najviše posmatranjem ljudi. Zanimalo ga je *šta govore, kako se osmehuju, kako se ponašaju jedni prema drugima, za čim žude, šta je njihov potencijal, njihov pravi život* (Pištalo 2017: 25). Najviše ga je impresionirao veseo način na koji se svađaju rumunski kočijaši. Sudeći po opisima međurat-

nog Bukurešta koje je ostavio za sobom, moglo bi se reći da je za Andrića nesumnjivo bio jedan od najboljih gradova jer je osećao njegovu živost i vedrinu.

Bukurešt je bučna i luksuzna varoš. [...] Nema grada u koji se veselije ulazi. Ulice pune svijeta, jarko osvetljenih dućana, kočija i automobila. Kao svugdje na svijetu i ovdje se kočijaši dovikuju i grde. Ali su to sve neki krupni i veseli ljudi u somotskim kaftanima, sa visokim šubarama, pa sve rade kao u šali. [...] Ja živim tiho, opažam svijet i ovu interesantnu zemlju. [...] I još dok oko mene sve vri od užitka, politike, miliona, petroleuma i afera, pišem na domašaje, jednu bosansku priču (Andrić 1965: 207).

Nakon godinu dana službovanja u prestonici Rumunije zbog pogoršanog zdravstvenog stanja zatražio je premeštaj i dobio ga. Seli se u Trst u kom će ostati svega dva meseca jer njegovom narušenom zdravlju ni tamošnja klima nije prijala. Trst je za nobelovca predstavljao ružnu sliku Italije. Bio je to jedan od gradova koji nikako nije prijaio njegovom osetljivom zdravlju. Zbog vlažnog vazduha, sumornih, vetrovitih zimskih dana i velike skupoće na koju se žalio Andriću su tršćanski dani bili nepodnošljivi.

Ukazom kralja Aleksandra u istom zvanju 1923. premešten je u konzulat Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Gracu.

Odavno sam hteo i trebao da vam pišem. Međutim i mastilo mi se smrzlo od „bore“ i zlovolje. Napatio sam se dovoljno u ova dva meseca. Lekar mi je savetovao da odmah napustim Trst. Srećom, premestiše me u Grac (Karaulac 2000: 328).

Boravak u ovom austrijskom gradiću iskoristiće za stručno usavršavanje i sticanje zvanja doktora nauka 1924. godine, braneći tezu „Die Entwicklung des geistigen Lebens in Bosnien unter der Entwirkungen Türkischen Herrschatt“ [Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine]. Alpska klima je na mladog pisca delovala produktivno i odrazila se veoma pozitivno na njegovo stvaralaštvo. Naredne dve godine proveo je u Beogradu. Pored toga što je objavio četiri pripovetke i dva publicistička teksta, postao je član Masonske lože 1925. i član Srpske akademije nauka i umetnosti 1926. godine.

Poziv diplomate ga krajem oktobra iste godine odvodi u *bučni i nelijepi* Marselj, koji mu se učinio kao varoš *velika i zanimljiva, ali hladna, računđiska i prostačka [...] nečista a nije pitoreskna* (prema Tošović 2012: 20).

Andriću u Marselju ne prija hladan vetar, pa svoje šetnje kraj mora zamenjuje obilaskom knjižara i kupovinom knjiga. Malo piše, ali mnogo čita, a neke od knjiga šalje i svojoj prijateljici Veri Stojić.

Ja ovdje ne pišem gotovo ništa, ali čitam. Dosta i proučavam ovu zemlju koja je čudna i svima nama nedovoljno poznata (prema Tošović 2012: 24).

Zabeleženo je da je jednom posetio koncert simfonijskog orkestra i da je u Pariz otišao na par dana radi prikupljanja građe za TRAVNIČKU HRONIKU. Odatle se u Marselju vraća bolestan i oseća se veoma usamljeno.

Ovdje sam potpuno sam. Osim zvaničnih veza, koje nisu ni zanimljive ni prijatne, nemam nikakva društva. Danju sam u kancelariji, a uveče čitam sve što mi dođe pod ruku (prema Tošović 2012: 27).

Međutim, velika prednost ovog neprivlačnog lučkog gradića je što *ima more, a to mnogo znači* (prema Tošović 2012: 20). More je Andriću oduvek predstavljalo nešto posebno, čemu svedoči i zapis koji je ostavio: [...] *more je najveće što čovek može da vidi i osjeti; ono, kao smrt i zaborav, sve liječi i sve dokončava; ono je jedino u stanju da ispravi krivu Drinu' koja se zove naš život* (prema Tošović 2012: 22).

U priči iz 1932. LETEĆI NAD MOREM jasno se vidi Andrićeva opčinjenost morem i kakav poseban značaj predstavlja njegovo postojanje u životu jednog čoveka.

Izvedite čoveka iz balkanskih planina na more, i vi ste otvorili jedan opojan praznik sa radosnim svitanjem i neizujesnim sutonom. Želja za morem izgleda da se sakupljala i rasla kroz pokoljenja, i njeno ostvarenje u jednoj, našoj, ličnosti žestoko je kao eksplozija. Izlazak jednog plemena na more, to je početak njegove prave istorije, njegov ulazak u carstvo većih izgleda i boljih mogućnosti. Taj odlučni čas u istoriji vrste ponavlja se svaki put u istoriji pojedinca pri prvom dodiru sa morem, samo u drugom obliku i manjem obimu [...] Sam izlaz na morskou obalu daje iluziju da putujemo ka savršenstvu [...] Isperite usta morskou vodom! U njoj ništa ne trune i zato je dragocena i sveta kao lek, vradžbina, i još nesavršen oblik večnosti koja nas čeka. Gorka je, ali gorčine se ne treba bojati; gorčina znači rastanak; rastanci su neizbežne stanice na putu ka savršenstvu [...] Postajemo laki i vešti. Brodimo [...] Talas postaje krilo. Bivamo bestelesni i srećni. Letimo [...] Šum u ušima čoveka koji bdi u hladnoj noći. Taj beskrajni i nejasni razgovor između samca čoveka i tišine oko njega, znači da smo pri kraju puta. To je poslednja reč svih mora ovoga sveta (Andrić 1963^a: 195).

Iz onoga što je u svojim pismima govorio prijateljima o Marselju, možemo zaključiti da ovde nije bio srećan i da je s nestrpljenjem čekao nov premeštaj.

U ovoj marseljskoj monotoniji nema ničeg novog. Još po koji sunčan dan, kad može da se kupa u moru. Jednako se nadam premeštaju, kao što sam vam pisao, ali nešto se sve učutalo; ukaza nema. Ipak se nadam da zimu koja dolazi neću morati provesti u Marselju (Tošović 2012: 29).

Andrićeve molbe su uslišene i sledeći grad, u koji je otišao, bio je Pariz. Međutim, i ovde se osećao usamljeno: *Nigde na zemlji, ni u kakvoj šumi ni u kakvoj pustinji, nisam se osećao tako daleko od ljudi i svega što znam i poznajem kao u jednoj maloj kavani u pariškom predgrađu, u koju sam dolazio jedne zime i u kojoj su prosedi građani igrali piketa, a naslonjen na stub dremuckao kelner* (Andrić 1986⁴: 338).

Pariz je upoznao u usamljeničkim šetnjama pokraj Sene pažljivo posmatrajući život oko sebe, mentalitet, navike i običaje Francuza u periodu 1927–1930. Čuven je njegov zapis zabeležen baš na ovom mestu!

Nigde na svetu, čini mi se, ne rastaje se s toliko bola i ne grli s toliko žara pri rastanku kao na pariskim stranicama. Treba videti mlade parove sa koliko paganske iskrenosti udišu dah jedno drugom i prelaze prstima poslednji put preko čela, očiju, usta i grla. I u svemu tome nema ničeg ni stidnog, ni preteranog, ni smešnog. Svak sa poštovanjem gleda i zaobilazi takav par i svak nastoji da ukaže pažnju ženi koja crvenih očiju i poluotvorenih usta ostaje na peronu i nemoćno još maše rukom koja je kao slomljena (Andrić 1986⁴: 337).

Kratki premeštaj u Pariz iskoristio je kako bi tragao za gradom koja će, kasnije postati okosnica romana TRAVNIČKA HRONIKA koji je smatrao svojim najboljim delom. U ovom gradu je najviše vremena proveo sâm u Nacionalnoj biblioteci i Arhivu Ministarstva inostranih poslova, a zabeleženo je da mu je društvo za večerom povremeno pravio poznati slikar Stojan Aralica, kome se poverio o odnosu činovnika i njihovoj međusobnoj netrpeljivosti: *E, moj Aralica, da dodete u Ministarstvo inostranih poslova – tamo lampa lampu mrzi* (Vestiw ww).

Nakon Pariza kraljevim ukazom biva premešten u glavni grad Španije. U čuvenom madridskom muzeju Prado proučavao je rad Franciska Goje, čija će ga umetnost inspirisati da napiše književna dela GOJA i RAZGOVOR S GOJOM, koja se smatraju najuspešnijim Andrićevim esejističkim ostvarenjima jer predstavljaju najvažnija razmišljanja o odnosu umetnika i društva u srpskoj književnosti. Španija i Portugalija su mu očigledno veoma prijale, jer je o njima napisao nekoliko publicističkih tekstova, a podstakle su ga i da započne stvaranje PROKLETE AVLIJE. Već sledeće godine diplomatska će ga služba odvesti u Brisel, u kom dolazi do pada inspiracije za pisanjem, čak mu je i prepiska svedena na minimum (prema Tošović 2012: 30, 31).

Posle kratkog zadržavanja u glavnom gradu Belgije, odlazi u *mrtvu i dosadnu* Ženevu, gde kao i u Marselju *radi i čita mnogo, a piše malo* (prema Tošović 2012: 31). U prethodnim gradovima Andrić je stekao nova i dragocena iskustva menjajući otpravnik poslova u srpskoj diplomatiji, a u Švajcarskoj je svoju diplomatsku veštinu dodatno unapredio i sticanjem iskustva na pitanjima manjina dobio unapređenje u više diplomatsko zvanje. U Ženevi je proveo skoro tri godine. Nakon prve u kojoj je objavio samo jednu pripovetku i dva esejja, sledi plodniji period njegovog stvaralaštva. Objavljuje drugu zbirku pripovedaka (u kojoj su se našle MARA MILOSNICA, ISPOVIJED, ČUDO U OLOVU, KOD KAZANA, MOST NA ŽEPI, ANIKINA VREMENA), književni tekst ŽIVOT I STRADANJE TOME GALUSA, publicistički zapis PORTUGAL, ZELENA ZEMLJA, novelu SMRT U SINANOVOJ TEKLIJI, pripovetku NA LAĐI i zapise LETEĆI NAD MOREM i MOSTOVI (prema Tošović 2012: 32, 33).

U Treći odsek (za manjine) Političkog odeljenja Ministarstva inostranih poslova u Beogradu biva premešten 12. marta 1933, da bi na kraju ove godine postao i šef tog resora. Iste godine ga predsednik Francuske odlikuje Ordenom oficira legije časti. Naredni period nije bio književno plodan za našeg pisca. Za šest godina objavio je svega dvanaest pripovedaka, četiri publicistička teksta i tri eseja. Međutim, dolazi do uspeha u upoznavanju drugih nacija sa njegovim stvaralaštvom, te izlaze prevodi nekolicine njegovih pripovedaka na poljskom, nemačkom i bugarskom jeziku, dok za objavljivanje EX PONTA i NEMIRA na francuskom Andrić ne daje pristanak jer su mu *ličili [...] samo na kvasac... za hleb je trebalo još i brašno, voda i – vešte ruke* (prema Tošović 2012: 40)!

Stagnacija u pisanju doprinosi napredovanju u diplomatskoj karijeri pa u 1937. dobija i niz priznanja. Odlikovan je Ordenom Velikog komandira obnovljene Poljske i Ordenom velikog oficira Legije časti. Imenovan je za pomoćnika ministra inostranih dela u vladi Milana Stojadinovića, dok je na samom početku naredne godine odlikovan i Ordenom svetog Save I reda. U svojstvu pomoćnika ministra spoljnih poslova početkom 1939. sastavlja značajan ELABORAT O ALBANSKOM PITANJU, u kojem je predočio sve moguće varijante albanskog problema. Imajući u vidu mogućnost podele Albanije, Andrić iskazuje zabrinutost i ukazuje na važnost strategijskog osiguranja Kosova, pri čemu predlaže:

Podelom Arbanije nestalo bi privlačnog centra za arbanašku manjinu na Kosovu, koja bi se, u novoj situaciji, lakše asimilovala. Mi bi eventualno dobili još 2–300.000 Arbanasa, ali su oni većinom katolici čiji odnos sa Arbanasima muslimanima nikad nije bio dobar. Pitanje iseljavanja Arbanasa muslimana u Tursku takođe bi se izvelo pod novim okolnostima, jer ne bi bilo nikakve jače akcije da se to sprečava (prema Tošović 2012: 42).

Da smo poslušali Andrićeve savete pre 80 godina, sudbina Kosova bi bila znatno drugačija. Do NATO bombardovanja 1999. godine najverovatnije ne bi došlo. Mnogi životi ne bi bili izgubljeni. Srbija se ne bi suočila sa 78 dana paklenih dana u kojima su teško oštećeni infrastruktura, privredni objekti, škole, zdravstvene ustanove, medijske kuće, spomenici kulture, crkve i manastiri. Od tada je prošlo 20 godina, a mi još uvek imamo isti problem.

Uzlazni put u karijeri završava se najvišom pozicijom i Andrić postaje prvo lice jugoslovenske diplomatije. Do ambasadorskog mesta u Berlinu došao je u aprilu 1939. godine, kada je Poljska već bila okupirana. Glavni grad Nemačke je za Andrića na prvi pogled bio *lijepa varoš koja svojom severnjačkom svežinom podseća na davnašnji Uskrs, kad sam prvi put video Krakov* (prema Tošović 2012: 43).

Postoji određena apsurdnost u vezi sa odabirom antifašistički nastrojenog Andrića za ovakvu poziciju, ali se time nećemo baviti u ovom istraživanju. Važno je istaći da se Andrić izričito zalagao da Jugoslavija ostane neutralna. Međutim, moramo imati u vidu da se Andrić u tom trenutku našao u nezavidnom položaju ambasadora Jugoslavije (zemlje na koju je Nemačka vršila sve

veći pritisak radi pristupanja Trojnom paktu) i to u Berlinu, srcu fašizma. Uprkos svojim antifašističkim uverenjima i težnjama da se Jugoslavija nikako ne uvlači u rat, Andrić 25. marta 1941. u bečkom baroknom dvorcu „Belvedere“ nerado prisustvuje potpisivanju pakta o njenom pristupanju silama osovine. O austrijskoj prestonici ostavlja kratak zapis:

Bečki dani bili su dani kolektivnog ludila, kad su se u svesti svakog čoveka sudarali pomućeni svetovi. Zlo je išlo u širinu i dalj, tako da je pretilo da zatrpa svaku svetlost i utehu (prema Tošović 2012: 48).

Andrić nije puno govorio o vremenu svog boravka u Berlinu. Ono što je pisao o njemu, pisao je kao diplomata, vrlo objektivno. Te poslednje dve godine diplomatske službe ostaće u njegovom sećanju upamćene kao

najveća muka moga života, slom koji može značiti u čovekovo sudbini ili prekretnicu ili smrt. To je problem od kojeg će bolovati Evropa još sto i pedeset godina. Pa ni tada ne vidim rešenje (Forum-www).

Da se naš nobelovac na samom kraju svoje diplomatske karijere zbog razgovora i susreta između Beograda i Nemačke, koji su vođeni mimo njegovog znanja, osećao nadigranim i prevarenim, govori u prilog pesma PISMO NIKOME² nastala 1940. godine u Berlinu:

[...] Dole, gde ove reči pišem | Okužen vazduh grudi steže | Odmora nema budno oko | Sputan živim i teško dišem | Sve me je manje, sve sam niže | Sve je mračnije i sve teže (Vreme-www).

Posle službovanja u Nemačkoj, Andriću je bilo ponuđeno da se skloni u neutralnu Švajcarsku, ali on je to odbio izjavljujući da će podeliti sudbinu svojih kolega i oputovao je u gladni i bombardovani Beograd. Ovim gestom njegov patriotizam doživljava vrhunac, jer retki su oni koji bi u ovakvoj situaciji pre odabrali opasni Beograd no bezbednu Švajcarsku. Po povratku jugoslovenskih diplomata u Beograd, Gestapo je uhapsio njih jedanaest, od kojih je šest poslato u koncentracione logore iz kojih se nikada neće vratiti.

Tokom Drugog svetskog rata Andrić je živeo povučeno i u svom stanu u Prizrenskoj 9 dovršavao svoja antologijska dela. Romani NA DRINI ČUPRIJA, TRAVNIČKA HRONIKA, GOSPODICA će ugledati svetlost dana 1945, a PROKLETA AVLIJA 1954. godine. Period izolacije od Andrića nije stvorio velikog pisca, jer je on to bio i pre, ali je svakako doprineo tome da se njegova stvaralačka misija u književnosti kruniše Nobelovom nagradom 1961. godine.

U senci dvaju ratova Andrić je u toku svoje diplomatske službe (1920-1941) najplodotvorniji na književnom polju bio za vreme svog boravka u Beogradu nakon Graca (1925/1926) i nakon Ženeve (1935/1936), a najmanje u Berlinu. Ambijent koji je veoma pozitivno uticao na njegovo pisanje doktorata dok

² Muzička obrada ove pesme je prethodnih dana snimljena u Mostaru u izvedbi Sanela Marića Mare (izvor www. Bljesak.info. Stanje: 16.4.2019).

je kao student živeo u Gracu u ulici Merangasse 24 bio je okupan suncem i tišinom.

A kad se probudim, moja soba je puna crvenog sjaja od sunca na zalasku i tišina je potpuna (Andrić 1981/8: 248).

U bogatoj privatnoj prepisci sa svojim prijateljima koju je ostavio za sobom, ostalo je pregršt dragocenih opisa gradova u kojima je službovao. Ukoliko se tematski orijentišemo na priče o evropskim prestonicama, uočićemo da je Andrić rado pisao putopise. Sa njegovog prvog službovanja u Rimu, ostavio je zapise DAN U RIMU i PRVI DAN U RADOSNOM GRADU. Austrougarski gradovi Grac, Beč i Trst su ga takođe inspirisali da o njima piše, pa su tako nastale priče ZANOS I STRADANJE TOME GALUSA, PROKLETA ISTORIJA, NA LADI, SUSEDI. Radnja pripovetke NOĆ U ALHAMBRI odvija se u rumunskom Bukureštu, gde je bio činovnik u Generalnom konzulatu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. O Austriji ostavlja zapis KROZ AUSTRIJU, o Italiji STANJE U ITALJI, o Španiji ŠPANSKA STVARNOST I PRVI KORACI U NJOJ, a o Portugaliji PORTUGAL, ZELENA ZEMLJA i BAJRON U SINTRI. Sećanje na bombardovanje u Berlinu zabeleženo je u BERLINSKIM ZAPISIMA, sastavljenim od tri dela: PUTUJUĆI PO NJEMAČKOJ, U SOBI PORED MOJE SPAVAĆE SOBE, IZMEĐU DVE SIRENE.

Andrić je mnoga dela napisao na osnovu istorijskih činjenica i svoje imaginacije, ali su putovanja i diplomatski život sigurno naveliko uticali da stvori toliko obiman opus. Većina zemalja, u kojima je boravio, bogatila je njegovu inspiraciju za pisanjem. Da je ostao u Bosni, o drugim zemljama i onome što se dešava u njima maštao bi kao o sadržaju novijih bečkih i minhenskih izdanja knjiga koje su se nalazile u izlogu sarajevske knjižare „Studenička i trg“, koji mu je kao dečaku često privlačio pažnju na putu od škole do kuće.

3. Andrić pod suncem ovog dana

Treći deo rada baviće se paralelom između nekoliko sunaca Iva Andrića i Vladimira Pištala kako bi se napravilo poređenje slike sveta kroz dva razdoblja, ali i dobar uvod za poslednji deo istraživanja u kom će se izvesti zaključci o tumačenju Andrića pod suncem ovog dana.³

Vodeći se Andrićevom tvrdnjom da je opisani prizor živ samo ukoliko je u svesti prisutan, Pištalo je samim nazivom romana SUNCE OVOG DANA: PISMO ANDRIĆU, kao i njegovim sadržajem, želeo da ukaže na to kako Andrićevo delo izgleda obasjano suncem ovog dana. Kao kod Andrića i njegovih nedovršenih romana i kod Pištala je odavno postojao plan da se knjiga napiše, ali svaki put

³ Ideja za povlačenjem paralele između vremena u kome ova dva pisca žive nastala je nakon intervjua s Vladimirom Pištalom nastalog uoči promocije knjige SUNCE OVOG DANA: PISMO ANDRIĆU u Beču, 13. decembra 2017.

kad je želeo da počne da je piše, činilo mu se da nije došlo pravo vreme za to. Uz to ga je plašila i tema. Andrić je rekao da je dobiti ideju jedna stvar, a naći izraz za tu ideju sasvim nešto drugo jer traži isto onoliko energije koliko je bilo potrebno i za stvaranje same ideje. Pištalu je za to trebalo pet godina. Andrića je prvi put čitao sa sedam godina, tako da je rezultat, tj. prodiranje u dušu Andrićevo proisteklo iz celoživotnog druženja sa Andrićevim delom. Ovu knjigu je (kako i sam kaže) napisao da bi ljudi više voleli Andrića, da bi otkrili drugačijeg Andrića. Mnogi je smatraju priručnikom za bolje razumevanje našeg nobelovca, ali pre bi je trebalo smatrati Pištalovom zahvalnicom Ivu Andriću. U pomenutom intervjuu Pištalo izjavljuje da ovu knjigu mogu čitati i oni koji nisu čitali Andrića. Nakon detaljnog iščitavanja sadržaja knjige teško je složili se s time!

Andrić je mrzeo stvari koje imaju poznat i utvrđen kraj. Voleo je momenat otkrića kao jedan od najvažnijih elemenata na putu stvaralaštva. Za njega su igra i stvaranje bili sinonimi. Pištala je, radeći na ovoj knjizi, otkrivačka funkcija pratila sve vreme. Poredio je Andrićevo vreme s našim jer je želeo da knjizi dā živost. To je ono što je najvažnije za stvaralački izraz jednog pisca – da mu delo bude živo! Ova knjiga zapravo predstavlja virtualni razgovor s Andrićem, ali to nije samo dijalog s piscem već i sa vremenom u kojem je živeo, sa svim suncima koja su ga obasjavala i svim vetrovima koji su ga u tuđini šibali, a i u Jugoslaviji, posebno nakon njenog raspada.

U vremenima nakon Drugog svetskog rata, Andrićeva uspešna dvadeset jednogodišnja diplomatska karijera biće predmet mnogih kritičkih sudova i komentara koji će dolaziti od njegovih predratnih prijatelja iz beogradskih građanskih krugova, kao i od njegovih kolega iz diplomatije.

To je bilo vrijeme kada je beogradska čaršija – anonimno, poluanonimno, u prigovoru – režala na Andrića kao na svog „protežea“ što se „prodao“ komunistima (Vreme-www).

Neki su ga čak krivili i za sudbinu srpskih diplomata koji su po izbijanju sukoba između Nemačke i Srbije u Drugom svetkom ratu vraćeni za Srbiju, a nakon toga uhapšeni i poslani u logore. Međutim, niko ga nije mogao dovesti u vezu sa fašistima, jer je Andrić nekoliko puta zbog težine situacije u kojoj se našao tražio da bude opozvan sa mesta jugoslovenskog ambasadora u Berlinu. U Beču je pri potpisivanju pristupanja Jugoslavije silama osovine bio veoma neraspoložen, jer je bio izričito protiv toga. Svoja iskustva i znanja koja je stekao radeći kao diplomata i suočavajući se sa svim lepotama i nedaćama tog poziva pretočio u svoj rad DODIR SA STRANCIMA.

Potpuno je pogrešno shvatanje koje nam je ostalo kao rđavo nasleđe prošlosti, da između sile i pokoravanja sili nema srednjeg puta i da u odnosu sa inostanstvom valja izabrati jedno od to dvoje. U odnosu sa inostranstvom izvesno je da ni jedno ni drugo ne valja i da između sile i pokornosti vode mnogi putevi; i upravo to su putevi dostojanstva i uspeha (Vreme-www).

Teme biraju pisce, a ne pisci teme! Knjiga SUNCE OVOG DANA: PISMO ANDRICU obrađuje motive koji su univerzalni: smrt, prolaznost, putovanja. Ovo su bile najvažnije, da ne kažemo opsesivne Andrićeve teme. Pištalo je za ovaj roman koristio čitav Andrićev opus: romane, pisma, dnevnike, književne kritike, pesme iz Andrićevih momačkih dana.

Andrić je mislio da svaki čovek zamišlja univerzum kao harmoniju. Naravno, vrlo je teško povezati harmoniju s ratovima, košmarima. Mlad čovek započne s tom željom ideje o harmoniji i onda dospe u tamnicu, i kaže: gladnom mi je bilo zima, a mučio me je i sram svoj i tuđi. Andrić je tada imao katar na plućima i mogao je da umre u tamnici. Uspeo je da preživi (Intervju-www)!

Sigurno je da mu je u tome pomoglo to što je u tamnici više puta bio na sunčanoj strani.

Kao što zarobljenika u svojoj imaginaciji očiju uprtih u maleni prozor samice br. 38, tako i čitaoce, dok kroz ovu knjigu razgovaraju s Andrićem, greje

Sunce – u isto vreme i tečnost i zvuk i dah. Sa ukusom vina i voća. Stalno u pokretu, sa žarom vatre i svežinom vode i što je glavno, neiscrpno i nepresušno sunce (Andrić 1963^a: 69).

Upravo je Andrić u tami današnjice neiscrpno i nepresušno sunce. Neumorno je u svojim delima osvetljavao i rasvetljavao stanje u zemlji u dobu u kojem je živio, smatranom vrlo dinamičnim vremenom. Vek njegovog života bio je vek velike drame: političke, društvene, kulturne – vreme promena! Rođenje u multikulturalnoj i multietničkoj sredini (tadašnja Bosna, njen Travnik i Višegrad), aneksija BiH, balkanski ratovi, Prvi svetski rat. Svedok je začetka radničkih, komunističkih pokreta, ekonomskih kriza, rađanju fašizma, Drugog svetskog rata. Svako pleme nosi svoje breme u vremenima koja dolaze i prolaze, a za Andrića se može reći da je svojim sjajem otklanjao senke nad Balkanom koje se nadvijaju i danas.

Sledeći Andrića kao svog vođu, Pištalo povezuje Andrićevo vreme sa svojim, tj. Andrićevu priču sa pričom sto godina kasnije. Ono što im je bilo zajedničko u stvaranju jeste to da su obojica pišući zamišljali svoje čitaoce idealnim čitaocima. Andrić je pisao upravo za takvog čitaoca, koji će ga čitati i u 2019. Stari kineski pesnici su mislili da dobar čitalac poznaje pisca bolje nego njegovi najbolji prijatelji. To je to upoznavanje čoveka iznutra, prodiranje do skrivenosti, kojem je Pištalo težio. Za Andrića kaže da je bio prilično skriven čovek, skriveni erotoman, polemičar i skriveni Mediteranac koji je mislio da treba kriti svoj život. Jako je voleo sunce i Mediteran, bio je skriveni harizmatik. Moment skrivanja je važan! Ako je kod Jevreja duh Dibuk bio taj koji ulazi u ljude i vidi ih iznutra, onda je to kod nas bio Andrić. On je ogroman broj ljudi, tj. svojih likova, video iznutra. Pištalo je želeo da sagleda Andrića na takav način, te nije ni čudo što je osećao veliki strah kada se opredeljavao za pisanje ove knjige.

Andrić je rekao:

Devedeset posto svega što sam napisao, napisano je danju. Noću ne vidim ni činjenice, ni likove (Pištalo 2017: 266).

Ali njegovi su likovi živeli noću. Maštali. Sanjali. Proživljavali. Oživljavali. Stradali. Patili. Žudeli. Nadali se i stradali. Ratovali sa svetom, sa prošlošću, a najčešće sa sobom! Setimo se samo zatvorenika iz samice br. 38 iz pripovetke SUNCE:

[...] najveće čudo bilo je u tome da se ovo telo, pod teretom velike iluzije i silnog zanosu, drži u ravnoteži, koliko-toliko, i da može da savlada ovu neodoljivu potrebu za letom i kliktanjem i da se nekom čudnom, opet sunčanom, protivtežom drži da se, umesto kliktaja, ne raspe u nečujnu eksploziju kao sunčana zlatna prašina koja se gubi u suncu. Osećao je na mahove da mu u utrobi gori i sja celo sunce i da mu se dijafragma podiže i talasa kao plamen i da mu taj unutarnji sjaj bije i suklja na oči, na nosnice, na sve pore. Tada je imao bolne i divne trenutke velikog, nezadrživog, žitkog smeha, koji je navirao iz njega kao topljeno zlato, i tako snažno da je širio usta, kao pevač, od bojazni da se ne uguši ili da ne prsne. A sunce u njemu ne prestaje da sja, svemoćno i jedino, neiscrpno, nepresušno (Andrić 1963^a: 70).

U svojoj knjizi Vladimir za Andrića *svaki dan izliva novo sunce kao novu košulju* jer *u njega smo obučeni mi i svet* (Pištalo 2017: 143), veliča ga i uzdiže toliko da ga u jednom trenutku naziva i *bićem sunca* i jasno nam ukazuje na to da mu je Andrić kroz stvaralaštvo predstavljao zvezdu vodilju (Pištalo 2017: 275).

Andrić me je mnogo zadužio kao čitaoca. Na neki način, mogu da kažem da je formirao moj pogled na svet (Intervju-www).

Vaša literatura nije bila laž. Hvala vam za to. Književnost je bila jedna ogromna dozvola. Ja sam je prihvatio. Vaše mirne rečenice stavile su univerzum na kolosek (Pištalo 2017: 59).

Pištala je na pisanje putopisa podstakao Andrić. U svojoj knjizi MEĐUGOVORE posvećuje opisima sunca iz gradova kroz koje je putovao. Počevši sa dorćolskim suncem, odnosno suncem u magli (kako ga drugačije naziva) kao polazne tačke, nastavlja da niže sledeće destinacije, pa se dalje susrećemo sa carigradskim, lisabonskim, kritskim, kubanskim, bostonskim suncem. U poslednje navedenom MEĐUGOVORU sâm Andrić isijava iz Pištalovog teksta, tj. njegova pesma SUNCE OVOG DANA po kojoj je knjiga i dobila ime. Njen početak glasi:

Dode čas kad se oblaci ozare i osmehnu kuće. Ispravih se na jastucima. Oštri bridovi, šiljci i bezbrojne izlomljene linije gradske arhitekture koja me je uvek zanosila i uzbuđivala množinom i raznolikošću oblika. Stabla ne mogu da sagledam ali vidim kako se visoki prozori redom upaljuju i žare.

*Sjaj putuje. I, za onog ko ne može da vidi sunce ni danas, kao ni juče, kao ni sutra, ima čujna melodija u tom kako prelazi **sa stakla na staklo, s gromobrana na limene kupole i crvene krovove.***

***Svaki se delić sve redom uzdiže i odgovara suncu kao odziv na lozinku.** Tako se melodija razvija i izvodi već prema boji, obliku i prirodi predmeta koji se odziva.*

To je ta melanholijska (Andrić 2011: 172).

Kod Pištala imamo sledeći opis:

Sneg prestaje. Prosinulo je sunce i obasjalo bele šume na obe strane puta. Dok ulazim u Boston sunce jača. Nebo je tmurno, a vazduh pun vodene pare. Izgleda da će se svetlost sledećeg časa pretvoriti u dugu. Ali čim ta difuzna svetlost udari u prozore pretvori se u čisto zlato. Čitav Boston je zlatan.

Danas sve stvari odgovaraju na sunce unutrašnjom svetlošću. Sjaj putuje sa stakla na staklo, sa gromobrana na limene kupole. Svaki se delić sve redom uzdiže i odgovara suncu kao odziv na lozinku...

Zgrade od crvene cigle na svetlost odgovaraju unutaršnjom svetlošću kao žene koje znaju da private kompliment (Pištalo 2017: 176).

U navedenim opisima se ne može samo primetiti sličnost, već se pojedini delovi u potpunosti sadržajno podudaraju, s tim da autor nijednog trenutka nije naznačio da je preuzeo, odnosno doslovno citirao delove Andrićeve pesme.

Za Pištala postoji nekoliko vrsta sunca:

[...] nacrtano-dečje, prolećno-letnje-jesenje-zimsko. Sunce ozdravljenja. Sunce asocijacija. Stvaralačko. Američko. Venecijansko, žitko, limunasto. Bolničko. Sunce od koga sve pod kopcima postaje narandžasto. Sunce u Lisabonu, Istanbulu. U Egiptu. U Grčkoj. Sunce od koga se obrazi dižu. Sunce od koga se oči sužavaju. Sunce, koje je na svom prestolu, sa mudrim Apolonom i ludim Dionisom (Pištalo 2017: 7).

Kakva su Andrićeva sunca?

Apokaliptično, autobiografsko, autourušavajuće, avlijsko, bezbedno, dezerijentišuće, diplomatsko, đaćko, galusovsko, gordo, gospodičino, grobljansko, hercegnoosko, insomnijsko, Jelenino, kočijaško, komunističko, krvavo, lirsko, majčinsko, masonsko, međuratno, Milićino, mladobosansko, morsko, mračno, nedovršeno, njegoševsko, opasno, predratno, pobedničko, ponoćno, posleratno, postružnikovo, prolećno-letnje (koje se pojavljuje tokom 180 dana kada Andrić, kako kaže, stvarno živi), proročko, putničko, radničko, ranoandrićevsko, ratno, rodoljubivo, skalinaosko, skrivačko, skromno, sobno, tamničko, toplo, varljivo, večno, vrtoglavo, vukovsko, žensko, daleko sunce, fratarsko sunce, izlazeće sunce, staračko sunce, studentsko sunce, umorno sunce, velegradsko sunce, zalazeće sunce, zubato sunce, sunce bližnjih, sunce bratstva, sunce dolaska, sunce domovine, sunce gladnih, sunce harmonije, sunce izdaje, sunce jedinstva, sunce kraja, sunce nesvrstanih, sunce nesrećnih, sunce obmana, sunce odlaska, sunce opomena, sunce opravka, sunce početka, sunce poturica, sunce predaje, sunce promena, sunce raspada, sunce siromašnih, sunce smrti, sunce stradanja, sunce straha, sunce siromaštva, sunce skromnosti, sunce tuđine, sunce velikodušnosti, sunce žege, sunce žeđi, sunce života, sunce žudnje, sunce 20. veka, sunce ispod suncobrana, sunce na bojnom polju, sunce na kamenu, sunce na krovovima, sunce na dlanu, sunce na licu, sunce na mostu, sunce na njivi, sunce na obali, sunce na osami, sunce na pločniku, sunce na površini vode, sunce na promaji, sunce na pučini, sunce na rukama, sunce na šesiru, sunce na šinama, sunce na temenu, sunce na terasama, sunce na trapezu, sunce na zvoncima, sunce s putovanja, sunce u domu, sunce u dubina-

ma, sunce u kupeu, sunce u magli, sunce u palatama, sunce u pokretu, sunce u polju, sunce u prozoru, sunce u šumi, sunce u vatri, sunce u zenitu, sunce koje izaziva bore, sunce koje izaziva pege, sunce koje izaziva!

Pištaló u svom razgovoru sa Andrićem ističe: *Jednu stvar niste ironizirali, a to je sunce* (Pištalo 2017: 187)! Andrić svoje sunce štiti. Ono je presveto i čisto. Netaknuto. Neoskrvnjeno, uzvišeno i plemenito. Kao da je sam Bog poprimio njegov oblik! Ono isijava iz svake suze Andrićevog junaka, ono je iskreno i stvarno. Ono se bori za bolje sutra ulivajući nadu odustalima. Ono okrepljuje i leči bolesne. Smenjuje godišnja doba. Unosi polet i raspiruje misli! Utkiva sigurnost, nagoveštava mir. Usidrava nemirne. Topi lednike i srca ozlojeđenih, a lica srećnih još više ozaruje.

4. Zaključak

Najlepša umetnička dela nastala su iz tuge. U Andrićevom slučaju najpotresniji događaj u životu stvorio je nadu u vidu izmaštanog voljenog bića u imaginarnom domenu, ali i u onom opipiljivom, kada u zatvoru dobija jednu jedinu knjigu.

U tami mariborske tamnice rodila se najlepša žena – svetlosna Helena! Priviđenje draže od života, družbenica na putovanjima, junakinja dilirijuma je ona koja stoji na kasi okrenuta leđima i šalje pisma koja nikad ne stižu, ona što zamiče iza ugla i gubi se u masi, rasprostire se po krznima i koferima, stapa se sa stepama i drugim predelima, i ostavlja vlasi svoje zlatne kose da svetlucaju i varaju.

Na osnovu podataka prikupljenih u toku istraživanja može se izvesti pretpostavka da je kao inspiracija za stvaranje lika *Jelene, žene koje nema* poslužila: 1) devojka koja je privremeno pohađala nastavu u Andrićevom odeljenju u Sarajevu (prema slutnji B. Pušić); 2) nada koja ga je održavala u životu za vreme tamnovanja; 3) čežnja za srodnom dušom.

Jedno je sunce, jedno isto svuda kao što je i Jelena jedna – jedna ista svuda (Andrić 1963^a: 68)! Ona je Andrićevo sunce. Mnogi naslućuju da je Jelena kostimografkinja Milica Babić, žena Andrićevog prijatelja koju je celog života priželjkivao. Onu koja mu je dugo bila zabranjena i kao takva nedostižna je nakon trideset godina čekanja, 1958. načinio svojom suprugom i sa njom proveo deцениju života u Herceg Novom, mestu u kojem je bio najsrećniji.

Pisac u diplomatiji ili diplomata koji piše? Andrića ne bismo mogli da okarakterišemo ni kao jedno ni kao drugo, jer su njegove karijere i kao pisca i kao diplomate bile podjednako važne i uspešne. Veoma dugo Andrićevi uspesi u diplomatiji nepravedno su ostali u senci njegovog nadaleko poznatog i prihvaćenog književnog opusa. Međutim, danas se sve više o tome govori i piše.

Čovek koji je toliko voleo da piše o mostovima je i sam predstavljao značajan most između Srbije i svih onih zemalja u kojima je obavljao dužnost diplomate u periodu od 1920. do 1941. godine. Belo nojevo perje kao znak najviše hijerarhije u diplomatiji kraljevine Jugoslavije krasilo je skromno čelo našeg nobelovca u Vatikanu, Bukureštu, Trstu, Gracu, Marselju, Parizu, Madridu, Briselu, Ženevi i Berlinu.

Ukoliko se izračuna Andrićevo zadržavanje u pomenutim gradovima, dobićemo sledeće podatke: Najkraće je bio u Trstu (svega dva meseca) i Parizu (tri meseca). Zanimljivo je da je u oba grada boravio u zimskim mesecima, od januara do marta/aprila. Najviše su mu prijali proleće i leto, dok mu se hladnoća koja dolazi sa zimom uvlačila u kosti i smrzavala njegovu inspiraciju. U radu je bilo reči o tome da mu tršćanska klima nije prijala, a da je premeštaj u Pariz iskoristio za prikupljanje građe za Travničku hroniku. Neizbežna je činjenica da se u ovom gradu osećao usamljeno i tužno sudeći po onom što je ostalo zabeleženo o Andrićevom doživljaju Pariza u pismima koje je slao svojim prijateljima: *Nigde na zemlji, ni u kakvoj šumi ni u kakvoj pustinji, nisam se osećao tako daleko od ljudi i svega što znam i poznajem kao u jednoj maloj kavani u pariškom predgrađu, u koju sam dolazio jedne zime [...]* (Andrić 1986: 338). Sigurno je da su važnu ulogu u svemu ovome igrali i vremenski uslovi. Tršćanska klima, koja mu nije prijala, zapravo je bila zimska klima gradića na obali mora, a rastanci pored Sene su izgledali još tužnije kraj reke okovane maglom i ledom.

Boravak u ostalim gradovima dat je u sledećem prikazu od najkraćeg zadržavanja do najdužeg: Brisel (pet meseci), Bukurešt i Grac (po godinu dana), Marselj (godinu i tri meseca), Madrid (godinu i četiri meseca), Rim (godinu i sedam i po meseci), Berlin (dve godine) i Ženeva (skoro tri godine).

Ako obratimo pažnju na doba godine u kojem je dobijao premeštaje, ističe se činjenica da se iz jednog evropskog konzulata selio u drugi uglavnom u jesenjim i zimskim mesecima. Prvi utisak o gradu je različit kada su fasade okupane suncem a kupole zlatno sijaju, i kada nam izgledaju blede i beživotno zbog tmurnih oblaka koji se nad njima nadvijaju. Andrićev doživljaj Rima je na početku bio negativan, da bi ga kasnije idući Njegoševim tragom Rim prigrlilo. Odjednom je postao veličanstvena prestonica koja ga je očaravala svojim nasleđem. To ga je kasnije podstaklo da u romantičarskom zanosu obiđe i ostale italijanske gradove.

Sam položaj evropskih gradova koji su mu bili dodeljeni po diplomatskoj službi za mesto boravka navode nas na zaključak: Andrić je bio srećniji u zemljama koje se nalaze u južnoj i istočnoj Evropi, zemljama sa više sunčanih dana u godini i toplijom klimom. One su ga najviše podsticale na pisanje. Sudeći po broju putopisa koje je ostavio za sobom, možemo zaključiti da su mu Španija, Portugalija i Italija najviše prijale.

Da diplomatija nije samo susret čoveka i grada, igra puna promena i očekivanja, u kojoj je glavni cilj predstavljanje svoje zemlje u najlepšem svetlu, svedoči i činjenica da se na samom kraju svoje diplomatske karijere Andrić našao u veoma neugodnom položaju od koga strepi svaki zvanični državni predstavnik. Diplomacija je za Andrića predstavljala životnu liniju koja vodi od uzleta i carevanja, preko očaranosti i razočaranosti, do poniženja i pada. Izuzimanje njega kao zvaničnog poslanika pri susretima na visokom nivou, zaobilazanje službenih kanala pri pregovorima i dogovorima, razmenjivanje značajnih informacija putem neformalnih veza, samo su neki od teških udaraca koje je doživio od najbližih saradnika. Snosio je veliku odgovornost ne samo za svoj život nego i za sudbinu celog naroda i diplomata koji su se našli u nepovoljnoj situaciji nakon odluke Nemačke da napadne Jugoslaviju 6. aprila 1941. godine. Najviši uspon u svojoj karijeri, samom Andriću bio je možda i najveći lični neuspeh, jer je glavni i gotovo jedini cilj spoljne politike Jugoslavije koju je vodio, bio da se jugoslovenskom narodu obezbedi mir. Verovao je da Jugoslavija iz rata može izaći kao pobednik jedino ako ostane neutralna. U svom radu DODIR SA STRANCI-MA ostavio je savete budućim diplomatama.

Potpuno je pogrešno shvatanje koje nam je ostalo kao rđavo nasleđe prošlosti da između sile i pokoravanja sili nema srednjeg puta i da u odnosu sa inostranstvom valja izabrati jedno od to dvoje. U odnosu sa inostranstvom izvesno je da ni jedno ni drugo ne valja i da između sile i pokornosti vode mnogih putevi, i upravo to su putevi dostojanstva i uspeha (Vreme-www).

Andrić je predstavljao sunce u jugoslovenskoj diplomatiji. Njegovi najznačajniji odsjaji su bili neukaljani patriotizam i promišljeni potezi koje je povlačio u burnim vremenima obezbeđujući našoj zemlji mir i dobre odnose sa Italijom, Rumunijom, Austrijom, Francuskom, Španijom, Belgijom, Švajcarskom i Nemačkom. Neizmernu i iskrenu ljubav prema Jugoslaviji je dokazao i time što nije iskoristio svoju poziciju po izbijanju Drugog svetskog i sklonio se u neutralnu Švajcarsku, već je odlučio da deli sudbinu svog naroda došavši u Beograd. U radu je bilo reči o tome koliko je ovakav potez bio rizičan jer ga je mogao koštati života.

Često se spekulisalo o Andrićevoj mržnji prema Bosni, najverovatnije zbog pogrešnog tumačenja PISMA IZ 1920. Ono što je manje poznato je to da je Andrić **sav** novac od Nobelove nagrade ostavio bosanskim bibliotekama. Zar to nije dovoljan znak ljubavi prema zemlji u kojoj se rodio? Može li se sav novac od najveće književne nagrade ostaviti iz mržnje za koju ga danas osuđuju?

Iskusivši dobre i loše strane diplomatske dužnosti, Andrić budućim diplomatama poručuje da tokom svojih misija budu uzdržani i prilagodljivi, da u pregovorima potisnu strasti i ostanu hladne glave, da u svakom trenutku budu promućurni i oprezni, da se u svakom sporazumu treba nakloniti zdravom razumu i da se u ratu ne treba prikloniti ni jednoj ni drugoj strani jer su obe gubitničke. Vođen bogatim iskustvom o diplomatiji je govorio na sledeći način:

[...] *Ne samo da diplomatija „nije za svakog“ nego se slobodno može reći da je mali broj ljudi koji zaista imaju dara i zvanja za taj posao. Naravno, mnogo je teže reći kakvi su ili kakvi bi trebalo da budu ti ljudi [...] Ukratko, treba biti čovek naročite vrste, a nimalo ne ličiti na to nego uvek i u svemu imati izgled običnog, prosečnog čoveka. Stotinu sposobnosti treba imati, ali strogo i na sto načina dozirati. Uopšte bi se za tu vrstu ljudi moglo kazati da je njihova sposobnost više u dobrom i pravilnom srazmeru između raznih osobina nego u vrednosti tih samih. Otprilike tako da svaka pojedina od njihovih osobina bude osrednja a celina koju one čine da bude originalna i iznad osrednjosti* (Riznica-www).

Andriću su Rakić i Dučić bili uzori i kao pisci i kao diplomate. Ostalo je zabeleženo da je Dučić Andriću savetovao:

Vi ste talentovan mlad pisac, ostavite se efendija i fratara, pa se vratite Evropi. To je pravi svet (Vesti-www).

Da ga je Andrić poslušao, naša književnost bi pretrpela ogroman nedostatak o istoriji jednog vremena.

Samo oni koji nedovoljno poznaju njegov književni opus, dovodiće ga jedino u vezu sa Bosnom pod turskom vlašću. Misliti o Andriću kao o onome koji pripoveda o nekom prošlom vremenu, potpuno je pogrešno. Andrićeve teme su univerzalne i uvek aktuelne. Aktivno se baveći politikom, bio je svedok dva svetska rata i stvaranja obe Jugoslavije. Kao darovit pisac na vrlo unikatan način opisivao je vreme u kojem je živio, ali i ono koje je tkao iz istorijske građe koju je marljivo sakupljao sa mesta koje je preskakao kao pauk zahvaljujući svojoj diplomatskoj službi.

Kami je tvrdio da su ga okolnosti smestile na pola puta između siromaštva i sunca. Siromaštvo ga je sprečilo da misli kako je sve pod ovim suncem i u istoriji dobro, a sunce ga je naučilo da istorija nije sve. Slična sudbina je pratila i našeg nobelovca.

Kao diplomata Andrić je mnogo putovao po Evropi i živio u osam različitih država i deset evropskih prestonica. Sećanja na lepa mesta, koja je posetio, u zatvoru su mu kao mladiću davala volju za životom, dok su kasnije utisci sa tih boravaka doprineli da se u nekim trenucima opredeli da u kontekst tih gradova smesti radnju i junake svojih priča. Sa putovanja je doneo oči oplemenjene daljinama, ali nikada nije ispustio iz vida sirotinjska srca. Crnjanski je zabeležio:

Teško da je na nečijim rečima toliko raskidanih komadića duše, kao na njegovim. Andrić je nosi na rukama i pokriva njome prozebla bića koja susreće (prema Pištalo 2017: 27).

Na balkanskim prostorima Andrić je često smatran neželjenim mostom, dok je njemu most predstavljao simbol mesta gde je čovek naišao na prepreku pa nije zastao. Za Andrića je nada našeg naroda uvek bila s druge strane. To se ni danas nije promenilo. Mi smo nacija koja se ne okreće sopstvenim problemima

ma i ne polazi od svojih grešaka i ispravljanja istih, već mašta o boljem životu negde tamo i ono što je loše potura pod otirač.

Andrić je bio izvrstan diplomata koji je veoma predano radio svoj posao i štitio interese države. Predvideo je mnoge probleme sa kojima će se Jugoslavija kasnije suočiti. Ali nudio je i rešenja! U radu je bilo reči o značaju njegovog ELABORATA O ALBANSKOM PITANJU.

Svojim PISMOM IZ 1920. Andrić jasno ukazuje na nemire, na ono što neće eskalirati jednom, na stalno tinjanje, dogrevanje, podgrevanje i usađivanje mržnje iznova i iznova među našim ubogim svetom. Ako se zamislimo nad porukom ovog značajnog dela, uvidećemo da je ceo vek prošao a da je skoro sve ostalo isto. Kako bi onda zvučalo pismo iz 2020?

Diktatura, medijski mrak, nezadovoljstvo koje je prisutno među narodom, gomila gladnih i nezaposlenih, vrtlog u krugu beznađa, protesti kao vapaj za boljim životom, svakodnevnica su balkanskih zemalja koje se još uvek nisu oslobodile kolonijalizma. U njima vlada možda i jedan od najopasnijih njegovih oblika – prikriveni kolonijalizam. Kao davljenici čas se hvatamo za slamku istoka, čas za slamku zapada, a u stvari ostajemo razapeti između onih istih strahova i mržnji, koji su još davno pustili svoje korenje na Balkanu, a koje i danas srećemo u punom cvatu.

Za razliku od ostalih nobelovaca, Andrić je vodio život koji je imao veliki politički značaj. Svedok uzdizanja i propadanja imperija u jeku dva svetska rata doživeo je stradanje kao pripadnik organizacije Mlada Bosna u prvom i kao nemi posmatrač pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu u drugom ratu. Međutim, to nije uspelo da ga omete u stvaranju književnosti vredne divljenja. Da je Jugoslavija ostala neutralna u Drugom svetskom rata, Andrić bi nastavio da bude uspešan diplomata u Berlinu i zbog svojih obaveza ne bi mogao da se preda pisanju. Ratne godine u Beogradu je posvetio pisanju dela koja su u njemu sazrevala godinama. Tako su nastala tri značajna romana NA DRINI ČUPRIJA, TRAVNIČKA HRONIKA i GOSPOĐICA, glavni krivci za dobijanje Nobelove nagrade.

Ideja o ujedinjenju Južnih Slovena (izuzev Bugara) Andriću je bila sveta. Monarhistička ili komunistička, demokratska ili diktatorska, bogata ili siromašna, Jugoslavija je jedino mogla da opstane kao zajednička država. Današnje svojatanje Andrića među Srbima, Hrvatima i Bosancima je besmisleno, jer njegovi život i književno stvaralaštvo nadilaze uske nacionalne granice u koje mnogi žele da ga smeste.

Posle naše smrti možete ispitivati i šta smo bili i šta smo pisali, ali za života samo ovo drugo (Andrić 1986⁴: 231). Gde je Andrić pod suncem ovog dana? Samim tim što se mi svake godine okupljamo oko gračkog projekta da bismo analizirali njegov život i dela, samim tim što se sve učestalije snimaju emisije o Andriću, u pozorištu igraju predstave, a pisci pišu knjige o njemu, samim tim što je kod Višegrada nikao Andrićgrad i u njemu

Andrićev institut dokazuje nam da je Andrić dobrim delom godine obasjan, kao što je obasjan i Herceg Novi, kao što su obasjana mnoga mesta i trenuci koje mi želimo da osvetlimo, koje mi želimo da osunčamo ili pak prevedemo na sunčanu stranu, jer Andrić je želeo da čovečanstvo bude na sunčanoj strani!

Izvori

- Andrić 1963: Andrić, Ivo. *Jelena, žena koje nema*. Beograd: Prosveta.
- Andrić 1963^a: Andrić, Ivo. *Staze, lica, predeli*. Beograd: Prosveta.
- Andrić 1965: Andrić, Ivo. *Sabrana djela Ive Andrića*. Knj. VIII. Beograd – Sarajevo – Ljubljana – Skopje.
- Andrić 1981: Andrić, Ivo. Susedi. In: Andrić, Ivo. *Sabrana dela*. Knj. 8. Beograd. S. 237–253.
- Andrić 1986⁴: Andrić, Ivo. *Znakovi pored puta*. Sarajevo: Svjetlost.
- Andrić 2011: Andrić, Ivo. *Ex ponto, nemiri, lirika*. Beograd: Sezam book.
- Andrić 2014: Andrić, Ivo. *U zindanu, Za logorovanja, Ispovijed, Rzavski bregovi, Noć u Alhambri, Prvi dan u radosnom gradu, Dan u Rimu*. Beograd: Ringier Alex Springer.
- Andrić 2014^a: Andrić, Ivo. *Zanos i stradanje Tome Galusa, Pismo iz 1920. godine, Osatičari*. Beograd: Ringier Alex Springer.
- Dučić 2014: Dučić, Jovan. *Pesme I deo*. Beograd: Ringier Alex Springer.
- Đorđević 2000: Đorđević, Biljana. Pisma Iva Vojnovića Ivi Andriću. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 19, sv. 17. S. 77–122.
- Đukić Perišić 1999: Đukić Perišić, Žaneta. Andrićeva pisma Marku Markoviću. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 18, sv. 15. S. 13–33.
- Izreka-www: *Mudre izreke Lava Nikolajeviča Tolstoja*. In: <https://www.pinterest.at/pin/5418462035122391/?lp=true>. 21.4.2019.
- Karaulac 2000: Karaulac, Miroslav. *Ivo Andrić: Pisma (1912–1973)*. Novi Sad: Matica srpska.
- Mason-www: Pike, Albert. *Moral i dogma (Masonska Biblija)*. In: <https://www.resist.com/Onlinebooks/Pike-MoralsAndDogma.pdf>. 21.4.2019.
- Nešković 1994: Nešković, Jasmina. *Prevodilačka sveska: Ivo Andrić*. Novi Sad: Svetovi.
- Palavestra 1992: Palavestra, Predrag. Andrićeva pisma Vojislavu M. Jovanoviću i Vojislavu Gaćinoviću. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 11, sv. 8. S. 159–183.

- Pištaló 2017: Pištalo, Vladimir. *Sunce ovog dana: pismo Anriću*. Novi Sad: Agora.
- Politika-www: Adamović, Dragoslav; Samardžić, Radovan. *Razgovori sa savremenima: ko je na vas presudno uticao i zašto?* In: <http://www.zurnal.info/novost/16924/arhiv-iz-sedamdesetih-ivo-andric-o-zatvoru-i-knjigama> 21.4.2019.
- Pušić 2015: Pušić, Bosiljka. *Hvatač snova ili Bilo nekad u Herceg Novom*. Cetinje: OFK.
- Riznica-www: *Diplomatija*. In: https://www.ivoandric.org.rs/latinica/dela/_iz-andri%C4%87eve-riznice. 30.4.2019.
- Vesti-www: *Lampa lampu mrzi*. In: <https://www.vesti.rs/Vesti/125-godina-od-rodjenja-Iva-Andrica-3-Lampa-lampu-mrzi.html>. 21.4.2019.

Literatura

- Đukić Perišić 2011: Đukić Perišić, Žaneta. *Andrićevi berlinski dani (1939–1941)*. In: *Sveske Zadružbine Ive Andrića*. Beograd. God. 30, sv. 28. S. 65–88.
- Đukić Perišić 2012: Đukić Perišić, Žaneta. *Pisac i priča: stvaralačka biografija Ive Andrića*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Glišović 2017: Glišović, Dušan. *Ivo Andrić, istorija i politika*. Beograd: Službeni glasnik.
- Forum-www: *Šta je Ivo Andrić rekao o Nemcima i Nemačkoj?* In: <http://www.index.hr/indexforum/postovi/181793/ivo-andric/15>. 21.4.2019.
- Hadžihasanović 2006: Hadžihasanović, Aziz. *Diplomata Ivo Andrić*. Sarajevo: Rabić.
- Jandrić 1982²: Jandrić, Ljubo. *Sa Ivom Andrićem*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Juričić 1989: Juričić Bob, Želimir. *Ivo Andrić u Berlinu 1939–1941*. Sarajevo: Svjetlost.
- Karaulac 2003²: Karaulac, Miroslav. *Rani Andrić*. Beograd: Prosveta.
- Karaulac 2006: Karaulac, Miroslav. *Andrićeve kule i gradovi*. Novi Sad: Matica srpska.
- Karaulac 2008: Karaulac, Miroslav. *Andrić u diplomatiji*. Beograd: Filip Višnjić.
- Masonerija-www: Barns, Keti. *Skrivene tajne masonerije*. In: http://www.safaric-safaric.si/knjige/2008%20Cathy%20Burns%20Skrivene_tajne_masonerije.pdf. 21.4.2019.

- Milošević 2011: Milošević, Miladin. *Ivo Andrić u diplomatiji* (Uvodni tekst iz Kataloga izložbe). Beograd: Arhiv Jugoslavije. S. 5–17.
- Mušija 2010: Mušija, Sanela. *Ivo Andrić i stara italijanska lirika*. In: file:///C:/Users/PC/Downloads/Ivo_Andric_i_stara_italijanska_lirika_Sv.-pdf. 21.4.2019.
- Nedelcu 2018: Nedelcu, Octavia. Rumunski tragovi u romanu OMERPAŠA LATAS. In: Tošović 2018: Tošović, Branko; (Ur./Hg.). *Andrićev Latas. Andrićs Latas / Branko Tošović* (Ur./Hg.). – Graz – Bukurešt – Beograd – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Departman za rusku i slovensku filologiju Fakulteta za strane jez. i književnosti Univerziteta u Bukureštu – Udruženje Srba u Rumuniji – Narodna i univerzitetska bibl. Republike Srpske – nmlibris. S. 455–466.
- Pariz-www: Šamić, Jasna. *Andrić u Parizu*. In: <https://okf-cetinje.org/jasna-samic-andric-u-parizu/> 21.4.2019.
- Intervju-www. *Andrić je formirao moj pogled na svet*. In: <https://www.ekspres.net/scena/intervju-vladimir-pistalo-andric-je-formirao-moj-pogled-na-svet>. 21.4.2019.
- Popović 2014: Popović, Radovan. *Depeše iz duše*. Beograd: Vukotić Media.
- Tošović 2008: Tošović, Branko. *Der Nobelpreisträger Ivo Andrić in Graz – Nobellovac Ivo Andrić u Gracu*. Graz/Grac – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität, Beogradska knjiga.
- Tošović 2012: Tošović, Branko. Andrićev život i njegovo stvaralaštvo u periodu od 1925. do 1941. godine. In: Tošović, Branko (Hg./ur.). *Ivo Andrić – Literat und Diplomat im Schatten zweier Weltkriege (1925–1941) – Ivo Andrić – književnik i diplomata u sjeni dvaju svjetskih ratova (1925–1941)*. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. S. 13–56.
- Vučković 1994: Vučković, Radovan. *Pisac govori svojim delom*. Beograd: BIGZ.
- Vreme-www: Karaulac, Miroslav. *Andrić u Berlinu*. In: <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=415631>. 30.4.2019.

Tijana Milenković (Vienna)

The Sun of Andrićs Days

This research had the purpose of investigating the suns that were shining upon the life and work of Andrić. The first part is based on his everlasting sun, Jelena, the woman who was Andrić's sunshine, but who was bringing both light and shade into his day, thus being an ongoing inspiration to her beauty and elusiveness. The second part deals with Andrić's perception of the towns and cities he was living in whilst on diplo-

matic duty. The third part of this research draws parallels between the suns of Andrić and the suns of Vladimir Pištalo from the book *THE SUN OF THIS DAY: A LETTER TO IVO ANDRIĆ*, published in 2017. Both old and new interpretations of Andrić have been compared. After investigating all the suns that Andrić was exposed to, both privately and socially, their influences on his art, love choices, strong stances and wise silence have all been presented. At the same time, there has been an attempt to prove that Andrić still keeps on shining to his fullest, burning as a big bright sun, not only in literature, but in Yugoslav diplomacy as well.

Tijana Milenković
Institut für Slawistik der Universität Wien
Filozofski fakultet u Novom Sadu
Randhartingergasse 7/14
A-1100 Beč
+43 676 946 65 46
tijana.milenkovicva@gmail.com